

פרק מתוך הספר: ההתחלה – נומה עמק

אוטוביוגרפיה משפחתית. הוצאת כרמל. 2012

רות נצר

מקום מגורי הילדים בקבוץ נקרא בית: 'בית ילדים', ומקום מגורי ההורים נקרא 'חדר'. איזה היפוך יוצרות אירוני. אני זוכרת במעורפל שמגוריהם של הורי מועברים מחדר לחדר בשנים המוקדמות, והם אינם מוצאים מנוח, עד שהתמקמו בחדר בו מרוכזים עיקר זיכרונות הילדות המוקדמת שלי.

בחדר ההורים היו מיטה, ארון, שולחן, כיסאות ושידה. אני זוכרת אהיל בד אדמדמם של מנורת קריאה, הבד הארגמני מכווץ, כמו חצאית בד, סביב מותן האהיל. במעומעם עולה גם זיכרון של וילאות בצבע קרם, עם הדפסים של פרחים חומים גדולים.

על הקיר היתה תלויה תמונה אחת שאמא אהבה, תמונת פסל של הפסל הצרפתי רודן: פני אשה מהורהרת מכונסת בעצמה. ממש כמותה. פסליו של רודן היו אחת מאהבותיו הגדולות של אבא. הוא אהב במיוחד את הפסל הגדול בו נראים נכבדי העיר קֶלֶה כשהם מתווכחים ביניהם כשעליהם למסור את מפתח שַׁעַר עירם לכובש; הדרמה המאופקת, הלבטים המיוסרים, הדרת הכבוד של נכבדי העיר הגאים – כל אלה השתלבו עם דמותו של אבא. אולי פסליו של רודן היו האהבה המשותפת של אבא ואמא.

הם דיברו ביניהם גרמנית, מעל ראשינו; שפה שלא הבנו ולא רצו שנלמד אותה, כדי שהעברית לבדה תהיה לחם חוקנו. לגרמנית היו תמיד הדים אפלים, ולמעשה נידו בקיבוץ את הגרמנית וההורים השתמשו בה רק כדי לומר בנוכחותנו מה שלא רצו שנבין. לימים סלדתי מהשפה הגרמנית. אבל גרמנית היתה שפת אמם ובשפה ההיא דברו עם הוריהם בילדותם והם גם המשיכו לדבר גרמנית עם הוריהם שבכל השנים של שהותם בארץ לא למדו את העברית. באיזשהו אופן הגרמנית שאבא ואמא דברו בה היתה בעלת גוון מרוכך ולא היתה בה הנוקשות הדוחה והמאיימת של הגרמנית שפגשתי בסרטים למשל.

מן הגולה הביאו הורי מעט מן המעט, תזכורת לעולם האלגנטי הבלתי מושג שהיה שם ואבד. היתה להם מפת שלחן אחת, שהביאו מגרמניה, שהיו עליה הדפסי זהרורי זהב, אותם ניסיתי ללקט, אלא שלאט לאט דהו ונעלמו.

כשתמותו – המפה תהיה שלי – אמרה הילדה שהייתי.

ולא הבינה מה שאמרה.

אמא הביאה איתה כרכים של ספרי גיתא ושילר עטורים בקליגרפיה גוטית מוזהבת, שהעלתה בדמיון ניחוח אגדות, טירות וציידים ביערות רחוקים, שבילים, שועלים, ואחו נרחב.

והיו גם ספרי תמונות של הכשרה לחקלאים – עם תמונות מרהיבות של פרות דשנות אדמדמות, סוסים אציליים, סייחים אדמדמים, גועים, צוהלים, בין תרגולות צבעוניות מקרקרות מן הדפים. הכל בספרים האלה היה יפה ואמיתי יותר מהסוסים והתרגולות והפרות שהיו בקיבוץ.

חדרי ההורים היו בטור של ארבעה חדרי משפחות במבנה אחד נמוך ומאורך, שיש לו מרפסת משותפת. חברי הקיבוץ אימצו לעצמם את מנהג המקום, מנהג הערבים, ובנו את הבתים הראשונים האלה מלבני בוץ וקש, מחופים בטיח. בחדר ההורים היתה תמיד ג'ארט מים, גם זה כמנהג הערבים, ג'ארה של חרס פשוט שהמים בה מיים צוננים תמיד.

השרותים היו במבנה אחר, הרחק מחדר ההורים. ובחורף, בחושך, כשהעצים שם רעשו ברוח, היה מבהיל כל כך ללכת לשם. מה גם שחדר ההורים היה בקצה הקיבוץ, והשירותים – סמוך לשדרה שגובלת בשדות, ומעבר לשדות – הערבים.

מאחורי חדר ההורים היה דשא. בצידו היה מזרון אדמה, שבחורף היה בוצי וחלקלק. זיכרון עמום של משחקים מאחורי החדר של ההורים, כשהם יושבים בשנת הצהריים בשבת. מבעד האשנבים הנמוכים אפשר היה להציץ פנימה, לראות אם ההורים כבר התעוררו. פעם אחת יחידה, כשהצצתי, ראיתי אותם מתנשקים. זו היתה הפתעה. סוד שאין מדברים אודותיו. אולי בכל זאת אהבו אי פעם זה את זה.

ארגז-ליפט של עץ בו הביאו את חפציהם מגרמניה שימש כמחסן מחוץ לחדר ההורים. סביבו השתרג וטיפס צמח הפסיפלורה, שאז לא ידענו את שמו. בגלל פרחיו הנהדרים, הכחולים-סגולים דמויי השעון קראנו לו שְׁעוֹנִית. עוד צמח אהוב היה שם – שיח נמוך, אפרפר-כסוף וריחני, ריחו כעין הזעתר והלבנדר יחד. שיח רב שנתי, שורד חמסינים וקרה, חסין שנים, והוא משמר מראה-ניחוח אהוב. לימים שתלתי אותו בגינתי, ואת שמו איני זוכרת.

בגינה הקטנטנה ליד הבית אבא גידל פרחי צפורנים ורודים, צפורני חתול צהובים, פרחי שמש שנפתחים לאור, דליות פסטליות, לוע ארי מתגבה ופרחי כובע-נזיר בכתום בוער קטיפתי. אז עדיין לא ידעתי מהי צורתו של כובע נזיר, חשבתי ששמו של הפרח שייך לשמו של התל הקטן שבקצה השדות של הקיבוץ, הוא תל חוֹנֵזִיר, שהיה קרוב לגבול חלקות הערבים ולא הורשנו לטייל אליו.

בתקופה שההורים גרו בחדר ההוא, ואני בת עשר, יום שישי אחד עם כניסת השבת נשמעה נקישה בדלת חדר ההורים. איש צנום, נמוך קומה, יגע פנים, תרמילון קטן בידו, הציג עצמו לפני אבא כמכר רחוק. אבא נבוך, מפשפש בזכרונו, לא מכיר את האיש, ולא ברורה לו קרבת המשפחה, אם יש כזו בכלל, אבל מזמין אותו באדיבות להיכנס ולהתארח אצלנו בשבת.

מי היה האיש? הוא נראה לי איש ערירי, מסכן, פליט החיים, אולי מ'שם'? כעני לפתח בא לחפש חום משפחתי, קרבת משפחה, או לפחות שבת אחת של אוכל וקורת גג. בגדיו היו שחוקים ובלויים ואבא נתן לו חולצה לשבת. אבא והאיש השתדלו, אבל השבת צלעה, ושניהם התקשו לפתח שיחה. גם אמא לא היתה אשת שיחה. היו שתיקות של מבוכה. שיחה מאולצת, ואולי אפילו בושה בקרוב העני, שנראה

כה שונה מחברי הקבוץ, כשישב איתנו ליד השולחן בסעודות השבת בחדר האוכל. במוצאי שבת עלה על האוטובוס. אבא שילם את כרטיס האוטובוס והאיש נסע לשום מקום ולא שב. נותרה עליבותו.

נותרו עצבות וכלימה, על שלא ידענו לארח את הדל והאביון שהתדפק על דלתנו. כל השנים לא שאלתי את ההורים מי היה, ולא שאלתי מה עלה בגורלו. כשכבר שאלתי, לא זכרו. אפילו לא זכרו שהיה הבקור של האלמוני שבא לסעוד.

והלא בברכת המזון אומרים: "ואל תצריכנו ה' אלוקינו לא לידי מתנת בשר ודם, ולא לידי הלוואתם, כי אם לידך המלאה הפתוחה הקדושה והרחבה, שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד". וגם כתוב בישעיהו: "הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית".

שנים רבות עברו עד שאבין שגם הורי היו פליטים. שהורי החלוצים לא היו אלא מתבגרים שנעזבו לנפשם בארץ תלאובות. שנים עברו עד שהבנתי כמה קשה להיות מתבגר עקור, פליט, ושהחזרה המיוחלת מהגלות אף היא היתה גלות.

בגלל המחסור המצומצם בספרים לבני גילי שחסרו לי כל כך, שקעתי בגיל של ראשית קריאה בספרים היחידים שהיו להורי. היה שם ספרון דק, 'מסדה' – פואמה שהיתה ידועה מאד בזמנה, של יצחק למדן, שפורסמה לראשונה בשנת 1927, על החלוצים הכורעים ביגונם העייף. זה היה הספר של אבא. אולי קרא בו את גורלו שלו:

"הֲרֵאִיתָם הַיּוֹם? בְּעֶצֶם קָרֵב, אֶחָד הַפִּיל עֲצָמוֹ מֵרוֹם הַחוּמָה לְתֵהוֹם... נִלְאָה נָשָׂא, עֵינֶיךָ... גְּלוֹי פָּנִים יְתֵהֵל הַיָּאוֹשׁ בְּמַחְנֶה... וְאֲנִי גַם רֵאִיתִי מִתְחַמֵּק מִן הַמַּחְנֶה. אֵין זֹאת כִּי גְמֵלָה בּוֹ כְּכֹר שְׂתִיקָה זֹאת נוֹרָאָה וַיִּתְחַמֵּק לְהַשִּׁיל פְּרִיָה לְתֵהוֹם."¹ את הספרון הנדיר הזה מצאתי בספריתו של אבא, כשעבר למוסד סיעודי, ואספתי אותו לספריתי. שירי מסדה מלווים באיורים דמויי תחריט של לבנים על רקע שחור, של נחום גוטמן. איורים מופלאים חדורי אימה ולהט וכיסופים דתיים. בדף העטיפה האחורית מצוטטים דברי קורצווייל על שירת למדן שהיא שירת הלב והמצפון הלאומי. אני קוראת שוב בשירי מסדה ומבינה מה גדול היה הפער בין החזון והמציאות, ואיך אמונה יוקדת יכולה להתהפך ליאוש.

בין מעט הספרים של אבא ואמא מצאתי עוד שלשה ספרים שהשפיעו עלי עמוקות. הייתי אז בת שמונה-תשע בסך הכל. קראתי כל מה שמצאתי. לאמא היתה קרבת לב לספרים האלה. לא עלה בדעתה שמוקדם מדי שאקרא ספרים אלה שמלאים בסבל העולם. אולי אפילו ההיפך, הרגשתי שהיא היתה גאה ואפילו שמחה על כך שאני קוראת ספרים שמקרבים אותי לעולמה, ומדברת איתה עליהם.

¹ למדן יצחק. מסדה. הוצאת דביר. 1952. עמ' 72-73

האחד היה ספר 'האחים' על צבי ואפריים גנבך שנפלו שניהם במלחמת השחרור – מופת הקורבן, בטרם יהרגו אחים רבים אחרים במלחמות ישראל שעוד יבואו. רבקה גובר ובעלה הקדישו את חייהם לעזרתם של עולי חבל-לכיש ובאו לגור איתם. רבקה גובר היתה אשה אמיצה. באחרית ימיה קפצה אל מותה מקומה עליונה בבית אבות בו התגוררה.

הספר השני היה ספר ציורים של האמנית הגרמניה קטָה קולביץ, שחיתה בתחילת המאה העשרים. על הדף הראשון אמא כותבת הקדשה לאבא: "למאיר ליום הולדתך מאת לאה שלך". עוד עדות לקרבה שהיתה אי פעם בין הורי.

קולביץ מתעדת את סבל העניים המרודים בגרמניה של לפני המלחמה הראשונה ואחריה. היא מתארת רעב, יאוש, כאב אין אונים, קדרות מזעזעת של חיי עוני. אמהות וילדים רעבים, וזעקת שבר אילמת על מות ילדים. בנה שלה נהרג במלחמת העולם הראשונה. ציורים אלה בתקופת השפל בגרמניה השתלבו עם המאווים של החלוצים העבריים – כך הבנתי – להקים חברה צודקת יותר, במקום אחר, בארץ ישראל. כל אלה השפיעו עלי מבלי דעת.

אל ציוריה של קולביץ חברו מאוחר יותר תמונת אוכלי הבולבוסין והכורים קשי היום ברישומים של ון-גוך, מוכרת הגפרורים הקטנה שקופאת בקור, והנסיך המאושר כביכול שביקש מהצפור שתנקר את עיני היהלומים שלו, כדי לתת אותן לעניים המרודים שרוקקים דם כדי לרקום פאר לעשירי הארמונות. והיה כמובן ספר השירים של רחל שליווה את אמא מאז עלומיה, ופניה היגעים החיזוריים בפתחו, פנים של עצב ערטילאי. פני אהובה מיוסרת לבושה חולצה לבנה. פני הסבל שהתקדשו בדמותה הרומנטית. אז לא ידעתי את הפער בין היחס המעריץ של הישוב לשיריה, לבין נטישתה של רחל על ידי אוהביה וחבריה בעת חוליה ומותה.

רבים משירי רחל אהבתי. אמא אהבה מאד את השיר של רחל שתמיד דומה היה עלי שהיא שרה בו על עצמה:

"לא שרתי לך ארצי / ולא פארתי שמך / בעלילות גבורה, / בשלל קרבות; / רק עץ יְדִי נטעו / חופי ירדן שוקטים. / רק שביל כבשו רגלי / על פני שדות".

הערבים שמכרו את אדמותיהם לקרן הקיימת בכסף מלא האמינו שהיהודים יברחו, בסופו של דבר, מפני הקדחת והחום, והאדמות יחזרו אליהם. ובינתיים הם גנבו מהשדות של הקיבוץ, עקרו את עצי המטעים והציתו אש בשדות הקיבוץ שהבשילו. כמעט כל שני וחמישי, שנה אחר שנה, בימי הקיץ הלוהטים ממילא, צלצל הפעמון הגדול בקולו המבשר רע, לרוץ ולכבות את השריפות. ופעם אחת יצרו הערבים טבעת אש סביב הקיבוץ כולו. שנים רבות חשבתי שהזיתי את זיכרון האימה הזה, עד שהתחוויר לי שאכן היה.

כשלמדנו בשעור לספרות את 'הפעמונים'² של טשרניחובסקי, שמספר על ההינדמקים שטובחים ביהודים, והמורה יצחק מאיר, שמשפחתו היתה ניצולת שואה, קרא בקולו הדרמטי:

"אַל רַעַם פִּעְמוֹנִים - קוֹל קוֹרֵא לָדָם - בָּם-בָּם! בָּם-בָּם!" - שמעתי את קול הפעמון שהוא חורש הרע. הפעמון הקיבוצי שימש לקריאת הצבור לארוחות ולאספת חברים בצלצול איטי, ורק לכיבוי שרפות היה קולו מזעיק את כולם בצלצול מהיר ומאיים.

ליד הפעמון הזה היה נעמד 'תָּמָר', חמור הרים אפור, שקט, סבלני, נאמן וידידותי, שהיו מעמיסים עליו את כדי החלב מהרפת, והיה הולך יום יום, בטקס קבוע, ללא ליווי, מהרפת אל המטבח, ונעמד ליד פעמון האזעקה שהיה ליד פינת מחסן המכולת, שם אנשי המטבח פרקו את הכדים ואז שב על עקביו ללא מלווה.

אוקטובר 1998 - ימי חום לוהטים במיוחד. שורת שריפות פורצת בבת אחת באותם ימים; הרי הכרמל, ואדי ערה, הרי נצרת, הרי ירושלים. מאות דונמים עולים באש. בתי ישוב נשרפים. ישובים מפונים. קצת הזנחה של מטיילים והרבה הצתות של ערבים. אחר כך ירח עגול ולבן מיתמם מעל ההר שהיה עשן כולו.

האם ההיסטוריה חוזרת על עצמה?

אפילו בתי נזכרה אז בסיפורים שספרתי לה על טבעת האש ההיא סביב הקיבוץ.

ואמא אמרה לי, תמיד את מזכירה את הפחד מהאש שהיתה אז.

זה לא היה פחד, זו היתה אימה, אני אומרת.

באחד מלילות אוקטובר ההם חלמתי ששותלים עצי זית בגינה שלי. אלה הזיתים עתיקי הימים, עתיקי הגזע, ששורדים את השריפות הגדולות, והם ממשיכים את החיים העיקשים ומתחדשים.

כשהרהרתי בבגרותי בגבורי ילדותי הלכו ונכתבו בי השורות האלה:

אֶכֶן, לֹא גִבּוֹרִים מְנוֹפְפֵי חֲרָבוֹתֶיהֶם

דָּהְרוּ בְּשִׂדּוֹת הַתְּבוּאָה וְהָעֵלֶשׁ שֶׁל יְלָדוֹתַי.

לֹא עֲלָמוֹת וְעֲלָמִים יָפִי מֵרָאָה בְּטָרְקִלִּינִים שֶׁל שִׁישׁ

טוֹפְפוּ בְּחֶן בְּמַחֲזוֹתַי.

כִּי בְּשִׁבְלִי מְכוֹרְתִי בֵּין חוֹפֵי יַרְדֵּן שׁוֹקֵטָה

וּבֵּין רֶכֶס הַגִּלְבָּעַ, שָׁם שְׁאוּל הַמֶּלֶךְ תָּם לְגֹזַע –

הִתְהַלְכוּ צְנוּעֵי גִבּוֹרָה, זֹרְעִים בְּדִמְעָה.

². נכתב בברלין, 1925. שאול טשרניחובסקי. שירי שאול טשרניחובסקי. דביר. 1965. עמ' עג.

הוי אַרצִי מולדתי – חלוצים שֶׁל התמסרות

רומנטיקנים שֶׁל מָוֶת וגאָלָה

עַל מַגֵּשׁ שֶׁל פֶּסֶף

עַל סִפָּה שֶׁל אִמָּה

חַיִּיקָם יקצורו

באחד הימים קראתי את השיר לאמא - והיא כבר בזקנתה - בטון שיש בו פתוס ואירוניה כאחד, ופתאום

נשבר קולי, ועלה הכאב.